

CONFLICTES DE SOBIRANIA: EL DEBAT A EUROPA

Conflictes territorials de sobirania: una perspectiva des de l'estudi dels moviments socials

Donatella della Porta

Els moviments socials poden ser un factor de cohesió democràtica a la Unió Europea.

Il·lustració: César Cromit

Les clivelles centre-perifèria sovint han anat ressorgint en èpoques diferents. Tot i que les onades de nous estats establertes després de la Primera Guerra Mundial, el període de descolonització i el trencament de la Unió Soviètica han disminuït en intensitat, en el segle XXI les nacions sense estat continuen reivindicant l'autodeterminació col·lectiva en contextos polítics molt diversos, des d'Escòcia a Catalunya, Hong Kong, Nova Caledònia o Bougainville (Della Porta, O'Connor i Portos 2019a i 2019b).

Conflictes territorials de sobirania al segle XXI

No obstant això, les disputes de sobirania territorial tendeixen, i continuaran fent-ho, a adoptar formes molt diferents, des de les reivindicacions culturals plantejades per un petit grup d'intel·lectuals fins a moviments populars generalitzats que demanen la independència. Pel que fa a les grans onades de protestes, la mobilització pot ser pacífica o

violenta. L'objectiu també pot variar significativament: de l'autonomia a la sobirania. Poden basar-se en qüestions culturals o polítiques. I la naturalesa mateixa de la identitat nacionalista pot variar molt, de manifestacions exclusives a inclusives. Això és encara més rellevant, ja que estem integrats en sistemes de sobirania multinivell, amb competències distribuïdes en l'àmbit local, regional, nacional i supranacional. S'espera que els conflictes sobre l'atribució d'aquestes competències, així com àmpliament la sobirania territorial, continuïn basant-se en una barreja de motivacions i creuant-se amb altres clivelles polítiques. De fet, la recerca en el camp de les ciències socials assenyalava la naturalesa complexa present en les motivacions de les disputes de sobirania territorial, en les quals sempre interactuen greuges socioeconòmics, culturals i polítics, així com una àmplia gamma de reivindicacions (Della Porta i Portos 2020).

A nivell macro, tenint en compte les característiques regionals, la recerca ha assenyalat que, almenys en les democràcies, la relativa riquesa econòmica influeix positivament en el vot secessionista, així com una distància geogràfica del centre i un nombre de població més elevats. Les regions amb una llengua minoritària específica, especialment si la llengua minoritària s'utilitza en un país contigu, i les regions amb una història recent d'independència, també tenen més probabilitats de tenir partits separatistes de pes. Això difereix dels països autoritaris, on, per exemple, les regions més pobres solen estar més influïdes pel separatisme. També s'ha dit que les regions més riques són més propenses a les crides pel secessionisme, i les regions pobres, a les reivindicacions d'autonomia.

Els raonaments nacionalistes tenen un component identitari i essencialista distintiu, tendint a convertir-se en un dels vectors a favor de la mobilització; sovint es creuen amb altres reivindicacions sobre qüestions econòmiques i laborals

A nivell micro, el suport individual a l'independentisme s'ha relacionat amb qüestions identitàries o instrumentals. Les percepcions de discriminació, els prejudicis ètnics, la ubicació territorial o la parla de la llengua minoritària són elements que augmenten la probabilitat que un ciutadà voti a favor dels partits independentistes. Tot i que la identitat nacional s'ha considerat una variable important per explicar el suport al secessionisme, també s'ha suggerit que l'augment del suport a la independència es pot explicar mitjançant extenses aliances transversals entre diferents sectors de la població, tant en termes d'atributs de classe com culturals. Tot i això, les relacions entre la identitat de classe i la identitat nacional són complexes i no són simples substitutes les unes de les altres en diferents períodes històrics (Keating 2009: 4).

En resum, els raonaments nacionalistes tenen un component identitari i essencialista distintiu, i tendeixen a convertir-se en un dels diversos vectors a favor de la mobilització que de vegades divergeixen, però que sovint es creuen amb altres reivindicacions, i abasten qüestions econòmiques i laborals (Beissinger 2002: 75-6).

Les disputes territorials i la globalització

Es pot esperar que la globalització en les seves diferents versions (econòmica, política, cultural) alimenti els conflictes territorials en lloc de treure'ls vigència, ja que alhora provoca un augment de les desigualtats econòmiques, el desarrelament cultural de diversos grups de la població i el debilitament polític de l'estat nació.

Els temes del secessionisme i del "dret a decidir" són particularment rellevants en temps de crisi econòmica i política. La Gran Recessió que va colpejar el món el 2008 va ser un moment crític que va provocar transformacions socioeconòmiques i polítiques. Alguns dels esdeveniments polítics durant la crisi han qüestionat els drets civils, polítics i socials, i han alimentat el que s'ha batejat com a *Gran Recessió* amb atacs contra la democràcia. Especialment a les zones geogràfiques més afectades per la crisi financera, sobretot a la perifèria europea, onades de protesta han desafiat les polítiques d'austeritat adoptades pels governs nacionals, pressionats per institucions internacionals com ara el Banc Central Europeu i el Fons Monetari Internacional. A mesura que la crisi financera va anar erosionant la legitimitat política, com demostra la disminució de la confiança en les institucions representatives, van tornar a sorgir antigues clivelles polítiques. Aquest fet va ser especialment visible en una atenció dirigida a la justícia social que va revifar dins d'una mena de ressorgiment de la politització en una clivella de classe, però també en una reactivació, de diverses formes, d'una clivella de centre-perifèria (Della Porta 2015). Concretament, aquest tema ha recuperat impuls a mesura que algunes entitats subestats han anat pressionant per la seva secessió dins la Unió Europea.

Realment, és en una situació dramàtica de crisi socioeconòmica que ha sortit a la palestra la qüestió de la justícia social. Fins i tot en casos de regions relativament riques (com Catalunya), la crida per la independència s'ha justificat, en gran part, com una forma de garantir la protecció social dins de comunitats nacionals definides inclusivament. Especialment en aquestes situacions, els votants de les campanyes secessionistes han arribat més enllà dels simpatitzants tradicionals, amb la difusió de narratives d'esquerres que recorden els marcs dels moviments progressistes i d'esquerres. A més, les organitzacions de moviments socials progressistes han actuat com a promotores de marcs que uneixen les reivindicacions d'independència i les de justícia social, de manera que s'han convertit en mediadores entre l'independentisme i altres moviments socials d'esquerra. Sovint, mitjançant la participació dels moviments socials, es generalitza una visió democràtica participativa. Es defensa el dret a decidir en nom de les persones que viuen en aquests estats potencials. Les elits de l'Estat central són acusades de privar les perifèries dels seus drets democràtics, i de dependre del poder institucional imperant en lloc de qualsevol altra forma de legitimitat democràtica en curs. Condicionades per aquestes percepcions, es requereixen models organitzatius horitzontals i esferes públiques participatives. En resum, les identitats col·lectives que apareixen en aquest procés tendeixen a ser inclusives i horitzontals, ja que els moviments actuen com a poders constitutius.

Com suggereixen Della Porta *et al.* (2017a: 39-68), el nivell de malestar popular al voltant

de les qüestions de sobirania és resultat, en gran mesura, d'una combinació de tres causes contextuais, ja que tres crisis s'entrellacen en els àmbits socioeconòmic, polític i territorial.

En l'àmbit econòmic, la Gran Recessió (amb polítiques d'austeritat, disminució del dret laboral, desigualtat galopant, augment de l'atur, retallades salarials, reducció de la despesa pública i dels beneficis socials) va incorporar narracions consolidades relacionades amb greuges socioeconòmics a mitjà i llarg termini (vegeu Portos 2017). A Europa, també va coincidir amb una reducció de l'autonomia econòmica regional, cosa que alhora va alimentar narratives a favor de la secessió sobre els desafiaments econòmics (Guibernau 2004), i el canvi de prioritats "de la llengua als diners" dins dels moviments regionalistes (Toubeau i Massetti 2013). En diverses zones regionals de tot Europa, l'opinió pública ja no va donar suport a les transferències i la distribució interregionals, cosa que va provocar un sentiment ansietat envers l'estatus territorial i un descontentament generalitzat.

A mesura que la globalització ha alimentat els conflictes entre "guanyadors" i "perdedors", les dinàmiques de mobilització s'han reestructurat al voltant de noves fractures que impliquen una dimensió territorial

Al mateix temps, es va produir una crisi política a diversos països, encara més a la perifèria europea (Della Porta 2015). Els escàndols relacionats amb la corrupció van alimentar encara més la deslegitimació dels partits polítics, inclosos els socialdemòcrates, i el malestar democràtic.

Juntament amb els atzucacs socioeconòmics i polítics, també entra en joc una crisi d'assentaments territorials i d'acords d'autogovern, per exemple en els casos català i escocès (Della Porta et al. 2017b: 66). A mesura que la globalització ha alimentat els conflictes entre "guanyadors" i "perdedors", les dinàmiques de mobilització s'han reestructurat al voltant de noves fractures que impliquen una dimensió territorial (Kriesi et al. 2008). En part com a resposta al procés d'increment de la convergència i a la incapacitat de les institucions internacionals per fer front a la Gran Recessió i les seves conseqüències, en els discursos vinculats a la sobirania nacional va ressonar la insatisfacció amb l'*statu quo* d'una gran part dels ciutadans.

De fet, els experts en nacionalisme han encarat el seu ressorgiment amb la globalització. Com va assenyala Michael Keating (2001: 27):

"Les reaccions als efectes del mercat global sovint són territorials, de la mateixa manera com es percep la disjuntura entre la racionalitat global d'una empresa multinacional i la racionalitat espacial de la comunitat local. Així, doncs, el que des de la perspectiva total de l'empresa pot ser una estratègia de mercat racional que consisteixi en el tancament de plantes, localment es percep com una pèrdua de llocs de treball i d'ingressos no només per als treballadors afectats, sinó per a tota la comunitat. D'aquí la prevalença de lluites locals

contra el tancament de plantes, amb conflictes de classe i sectorials que adopten una forma territorial. De manera més general, la solidaritat social pot estar assumint una forma territorial amb la disminució dels lligams de classe i de les institucions que els sustentaven”.

En resum, la implementació de polítiques d'austeritat, juntament amb una crisi de legitimitat política (i d'autogovern) han facilitat l'aparició de marcs de mobilització democràtics, emancipadors i de justícia social que s'han omplert, quan s'han produït algunes condicions, amb crides a favor de la sobirania.

Com evolucionen els conflictes territorials

Els conflictes territorials de sobirania sorgeixen a partir de processos complexos molt afectats per diferents actors en interaccions recíproques intenses. Tant els subestats com els actors estatals sovint es troben profundament dividits internament, amb diferents grups que utilitzen diferents repertoris d'acció per perseguir no només estratègies diferents, sinó també objectius diferents. A més, a mesura que els conflictes s'intensifiquen, les dinàmiques internes es tornen cada cop més fluides, tant pel que fa a la competència com a l'adaptació recíproca.

Els estudis sobre moviments socials han suggerit que les formes de protesta tendeixen a canviar durant els períodes de discòrdia intensa. En general, els esdeveniments de protesta s'agrupen en el temps i l'espai; cicles, onades, campanyes i corrents són conceptes desenvolupats per definir “una història interrompuda per desafiaments aguditzats i una estabilitat relativa” (Beissinger 2001, 16). Inclou formes no convencionals i no rutinàries d'afectar els processos polítics, socials i culturals, les protestes poden tenir una naturalesa més o menys radical, abastant des de peticions més convencionals fins a bloquejos més conflictius i, potencialment, episodis de violència. Un cicle de protesta es defineix com “una fase de conflictes i discòrdia aguditzats al llarg del sistema social que inclou una difusió ràpida de l'acció col·lectiva des dels sectors més mobilitzats als sectors menys mobilitzats; un ritme accelerat d'innovació en les formes de contenció; marcs d'acció col·lectiva nous o modificats; una combinació de participació organitzada i no organitzada, i seqüències d'interaccions intensificades entre els reclamants i les autoritats que poden acabar en reforma, repressió i, de vegades, revolució” (Tarrow 1994, 153). S'ha suposat que els cicles es desenvolupen a través d'algunes seqüències específiques en la seva aparició, punt àlgid i declivi a mesura que es produeix la mobilització, amb potencial d'institucionalitzar però també de radicalitzar idees i formes d'acció.

La repressió té un paper important en les trajectòries dels repertoris d'acció, així com en la formulació de reivindicacions i identitats. A mesura que es desenvolupa un cicle de protesta, les autoritats solen intentar dividir el moviment mitjançant una barreja d'autoritats de cooptació i exclusió, i tendeixen a augmentar la repressió, però també a aprendre a orientar-la millor contra els actors emergents. En general, les autoritats tendeixen a canalitzar la protesta mitjançant la repressió selectiva d'alguns actors i

d'algunes formes específiques de protesta, amb l'acceptació paral·lela d'altres. No obstant això, quan la repressió es percep com injusta, pot generar indignació pública, i alimentar així un augment de la mobilització.

La radicalització s'ha considerat el resultat més probable de la supressió d'oportunitats polítiques i de l'adopció d'una repressió intensa i indiscriminada (Della Porta 2017). Tanmateix, la radicalització violenta no és una conseqüència inevitable de la dinàmica cíclica, ja que la propagació de la violència durant els cicles de protesta varia en el temps i l'espai. Durant la formació de l'estat nació els cicles de protestes porten a un repertori d'activitats polítiques centralitzades i de moviments socials organitzats a nivell nacional (Tilly, 2008). En particular, la radicalització està influenciada tant per les oportunitats polítiques com per les dinàmiques relacionals, en lloc de ser determinada per restriccions estructurals o patrons fixos d'evolució (Della Porta 2017).

Observant especialment els conflictes de sobirania, ja que la radicalització no sempre es produeix, podem aprendre lliçons positives de casos en què s'ha reconegut l'autodeterminació, les consultes sobre la qüestió es van portar a terme pacíficament i se'n van implementar els resultats. La separació de l'antiga Txecoslovàquia en la República Txeca i Eslovàquia en pot ser un bon exemple. També hi ha casos en què els referèndums per la independència han fracassat, però s'han concedit concessions relacionades amb un augment d'autonomia (per exemple, en el cas escocès). A més, hi ha hagut casos en què els estats s'han ensorrat, però amb diferents graus de violència implicats: per exemple, a la regió del Bàltic, els moviments per la sobirania nacional van tenir èxit amb molta menys violència que als Balcans, on el procés va ser molt més turbulent, ja que van esclatar guerres civils. Històricament, la majoria d'estats federalistes van sorgir a partir del reconeixement de les diferències, cosa que va portar a una distribució de la sobirania.

Els referèndums solen ser un pas important en el desenvolupament cap a una solució pacífica de disputes de sobirania territorial, però cal anar amb compte, ja que els referèndums, amb les seves lògiques majoritàries, poden provocar por i polarització (Della Porta *et al.* 2017c).

Els referèndums solen ser un pas important en el desenvolupament cap a una solució pacífica de disputes de sobirania territorial, però cal anar amb compte, ja que les lògiques majoritàries poden provocar por i polarització

En general, la recerca en ciències socials sobre aquest tema ha mostrat que els referèndums (com altres eleccions) poden tenir qualitat democràtica molt diferent. El grau de participació en les campanyes del referèndum varia molt: les elits hi poden tenir un paper més o menys dominant, el debat pot ser més o menys intens i de qualitat discursiva superior o inferior. Especialment, la definició l'electorat interessat és un dels temes de controvèrsia principals (com ha estat el cas, per exemple, en el debat d'un referèndum

sobre la independència d'Euskadi). Aquesta recerca en ciències socials també indica que les preguntes que els ciutadans han de contestar amb el seu vot han d'estar redactades de manera clara, una condició prèvia per a un vot ben informat, ja que la democràcia directa polaritza clarament els votants al voltant de, sovint, dues solucions oposades. Perquè es faci aquest pas (sovint necessari), cal implementar instruments democràtics deliberatius (discursius) i participatius.

Estudis recents han demostrat que els referèndums no són només un procediment tècnic dissenyat per una elit que implica un únic acte de participació massiva el dia de la votació (Della Porta *et al.* 2017b). Més aviat, diversos referèndums han estat induïts o apropiats per part dels moviments socials en molts contextos heterogenis, més enllà dels estats amb drets consagrats constitucionalment per als referèndums iniciats pels ciutadans. Els referèndums no s'han de considerar simplement una manera de resoldre tècnicament qüestions constitucionals. Independentment de la seva posició legal, els referèndums, de fet, creen oportunitats polítiques per si mateixos. Influeixen en les fases posteriors del cicle de protesta recol·locant la mobilització multinivell i atraient diferents cohorts d'activistes i grups socials.

El concepte de "referèndums des de baix" s'ha fixat per definir casos en què els processos participatius i de base fomenten uns anys (i, a la inversa, se'n fomenten) d'agitació de la societat civil que precedeixen el vot real (Della Porta *et al.* 2017b). La implicació de les organitzacions de la societat civil és molt important per al desenvolupament d'una pràctica deliberativa i participativa de la democràcia, però també per fer la campanya del referèndum més inclusiva i reduir els riscos de la democràcia directa. De fet, la recerca sobre referèndums des de baix mostra que els moviments socials i les organitzacions de la societat civil poden facilitar la participació, però també poden millorar la qualitat del debat enriquint-ne els raonaments i contribuint a la legitimitat processal.

Independentment del seu estatus jurídic (ja sigui avalat institucionalment, jurídicament vinculant o simbòlic), els referèndums s'han convertit en epicentres de contestació dins de grans cicles de protesta. En lloc de ser simples mecanismes que els actors institucionals utilitzen per legitimar retrospectivament les decisions tecnocràtiques, els referèndums des de baix es basen en uns processos participatius i de base que fomenten uns anys (i, a la inversa, se'n fomenten) de mobilització de la societat civil que precedeixen el vot real. Per descomptat, les organitzacions de la societat civil i de moviments socials també poden tenir una qualitat democràtica diferent, cosa que pot afectar la seva capacitat de desenvolupar una diplomàcia des de baix.

Tot i alguns riscos de la democràcia directa que entren en conflicte amb les concepcions deliberatives defensades pels moviments socials progressistes, els referèndums des de baix contribueixen especialment a ampliar la participació i augmentar el compromís polític. En concret, els referèndums iniciats pels ciutadans o aquells promociats institucionalment celebrats a gran escala podrien, de fet, millorar la qualitat de la democràcia directa (Della Porta *et al.* 2017b). Així, els referèndums des de baix es caracteritzen pels compromisos normatius, que inclouen estimular la participació massiva i posar èmfasi en les pràctiques prefiguratives i el debat. La involucració dels moviments socials augmenta la participació,

ja que aquests creen nous escenaris públics i utilitzen esferes públiques subalternes. Milloren la qualitat discursiva de les campanyes del referèndum introduint nous arguments i multiplicant els punts de vista expressats. Per tant, utilitzant la comunicació horitzontal els moviments socials poden compensar la possible dominació de la campanya del referèndum per part de les elits polítiques i aportar coneixements i punts de vista específics absents en la política institucional a nivell macro.

Fins i tot quan (com sol passar) els referèndums no aconsegueixen obtenir la majoria per a la secessió, els promotors dels referèndums d'independència sovint aconsegueixen l'atenció pública i obren nous escenaris per al debat, cosa que augmenta la notorietat i el coneixement de les seves reivindicacions. Aquest sembla ser el cas en particular dels marcs nacionalistes, ja que les identitats nacionalistes es configuren durant moments intensos, abans de ser més duradores i acceptades. Com assenyala Mark Beissinger, "no totes les èpoques històriques són iguals. Hi ha moments en què el canvi es produeix tan lentament que el temps gairebé sembla que s'hagi congelat, tot i que sota la superfície pot haver-hi una agitació i una evolució considerables esdevenint-se en silenci. Hi ha altres moments en què el canvi és tan comprimit, eixordador i fonamental que és gairebé impossible mesurar-lo" (2002: 47). De vegades, les identitats col·lectives cristal·litzen de sobte en lloc de desenvolupar-se gradualment, i s'han de veure "no només com la causa de l'acció, sinó també com el resultat de l'acció" (Beissinger, 2002: 11).

Fins i tot quan els referèndums no aconsegueixen obtenir la majoria per a la secessió, els promotors sovint aconsegueixen l'atenció pública i obren nous escenaris per al debat

Les interaccions durant els moments de mobilització intensa innoven els marcs que sorgeixen a partir dels esdeveniments de protesta, ja que "una història més complexa ha proporcionat el context per a una transformació essencial d'identitats, les quals, en temps més 'tranquils', es creia que eren fixes i immutables" (*ibíd.*, 2002: 148). Tot i que en temps de tranquil·litat els agents polítics sí que tenen com a objectiu desenvolupar alguns avantatges estructurals, aquests avantatges es posen en funcionament en moments d'agitació, quan "els paràmetres que constrenyen la política experimenten desafiaments fonamentals que porten a suposicions que canvien ràpidament sobre els límits del que és possible" (*ibíd.*, 2002: 151). Els referèndums d'independència poden desencadenar aquest moment més complex i provocar una acceleració del temps (Della Porta, 2018).

Conclusions

En resum, les disputes de sobirania territorial poden tenir formes i objectius molt diversos, i són alimentades, més que domesticades, pels esdeveniments recents relatius a la globalització, però també a les crisis socioeconòmiques i els desafiaments a la legitimitat política. Això provoca un impacte en les solucions democràtiques per tractar els conflictes

sobiranistes.

Pel que fa a altres conflictes, les conseqüències més negatives poden tenir lloc quan les reivindicacions s'ignoren o, pitjor encara, es reprimeixen. Això és encara més pertinent quan els conflictes tenen arrels històriques, hi ha divisions ètniques vinculades a diverses formes de desigualtat o es viu sota un règim autoritari. La recerca sobre les guerres civils proporciona moltes mostres sobre quan escalen les disputes de sobirania territorial. La manca de confiança, les xarxes fragmentades i les esferes públiques febles són condicions que alimenten les males pràctiques. Com s'ha esmentat anteriorment, són importants les formes de democràcia participatives i deliberatives en l'àmbit institucional, però també en el social.

Una primera regla hauria de ser que cap disputa s'hauria d'ignorar o reprimir. En democràcia és important oferir tants canals de discussió com sigui possible. En primer lloc, les democràcies han d'alimentar el desenvolupament de debats molt deliberatius i participatius a partir dels quals pugui sorgir una comprensió recíproca.

A més, es poden elaborar diferents solucions possibles i imaginar diferents futurs possibles en múltiples esferes públiques. Com que vivim en una sobirania múltiple, la polarització al voltant de dues posicions extremes reduiria la capacitat creativa per pensar en altres alternatives. Un nivell alt o la participació són importants, ja que augmenten no només la legitimitat del debat, sinó també el potencial de trobar acords, ja siguin processals o significatius.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Beissinger, M. (2002). *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Della Porta, D. (2015). *Social Movements in Times of Austerity. Bringing Capitalism Back into the Analysis of Protest*. Cambridge: Polity.
- Della Porta, D. (2017). *Where did the Revolution go? Contentious Politics and the Quality of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Della Porta, D.; Andretta, M.; Fernandes, T.; O'Connor, F.; Romanos, E., i Votgiatzoglou, M. (2017a). *Late Neoliberalism and its Discontent*. London: Palgrave.

- Della Porta, D.; O'Connor, F.; Portos, M., i Subirats, A. (2017b). *Social Movements and Referendums from Below: Direct Democracy in the Neoliberal Crisis*. Bristol: Policy Press.
- Della Porta, D.; Teije Donker, B. H.; Poljarevic, E., i Ritter, D. (2017c). *Social Movements and Civil Wars: When Protest for Democratization Fails*. London: Routledge.
- Guibernau, M. (2002). *Nacionalisme català. Franquisme, transició i democràcia*. Barcelona: Pòrtic.
- Keating, M. (2001). "Nations without states: the accommodation of nationalism in the new state order". A: Keating, M. i McGarry, J. (eds.) *Minority Nationalism and the Changing International Order*. Oxford/Nova York: Oxford University Press, p. 19-43.
- Keating, M. (2012). *La independencia de Escocia: El autogobierno y el cambio de la política de la Unión*. València: Universitat de València.
- Kriesi, H.; Grande, E.; Lachat, R.; Dolezal, M.; Bornschier, S., i Frey, T. (2008). *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Portos, M. (2017). "Keeping dissent alive under the Great Recession: no-radicalisation and protest in Spain after the eventful 15M/*indignados* campaign". A: *Acta Politica*. [Disponible en línia](#).
- Tarrow, Sidney G. (2011). *El poder en movimiento: los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*. Madrid: Alianza.
- Tilly, C. (2008). *Contentious Performances*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Toubeau, S. i Massetti, E. (2013). "The Party Politics of Territorial Reforms in Europe", *West European Politics*, 36(2): 297-316.

Donatella della Porta

Donatella della Porta és professora de Ciències Polítiques, degana de la Facultat de Ciències Polítiques i Socials i directora del programa de doctorat en Ciències Polítiques i Sociologia a la Scuola Normale Superiore de Florència, on també dirigeix el Centre d'Estudis dels Moviments Socials (Cosmos). Les seves línies d'investigació se centren en els moviments socials, la violència política, el terrorisme i la corrupció. Ha dirigit el projecte *Mobilizing for Democracy* sobre la participació de la societat civil en els processos de democratització a Europa, Orient Mitjà, Àsia i Amèrica Llatina. L'any 2011 va ser guardonada amb el premi Mattei Dogan en el camp de la sociologia política. És doctora honoris causa per les universitats de Lausana, Bucarest, Göteborg, Jyvaskyla i la Universitat del Peloponès. És autora i editora d'un total de 90 llibres, 150 articles de revistes i 150 contribucions en volums editats. Entre les seves publicacions més recents hi ha *Legacies and Memories in Movements* (2018) i *Contentious moves* (2017).